

AZ

ALSÓFEHÉRMEGYEI

TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI

T Á R S U L A T

HATODIK

É V K Ö N Y V E

BCU Cluj / Central University Library Cluj

1 tervrajzzal és 5 táblával.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

KÓRÓDY PÉTER

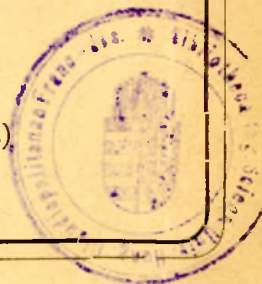
theológiai tanár, egyleti első titkár.

*Kiadja az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és
természettudományi egylet*

GYULAFEHÉRVÁRT,

PÜSP. LYC. KÖNYVNYOMDÁJA (PAPP GY.)

1894.

Tartalom.

	Lap
I. Apulumi maradványok, egy tervrajzzal és 5 táblával, Dr. Cserni Bélától	3
II. Képek Gyulafehérvár multjából, Veszely Károlytól	33
III. A Teu szék (száraz tó) nevű tőzegtelep és viránya, Csató Jánostól.	55
IV. Az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egyeslet működése az 1892. évben, Kóródy Pétertől	61
V. Az egyeslet tagjainak névjegyzéke	77
VI. Azon társulatok, melyekkel az egyeslet csereviszonyban áll . . .	83

Kivonat az egyeslet alapszabályaiból.

3. §. *Az egyeslet székhelye* : Gyulafehérvár.

6. §. *Az egyeslet célja* : Alsófehérmegye területén a történelmi multat föld-
re-
niteni; a természettudományokat művelni s különösen Alsó-Fehérmegyét és
környékét e szempontból vizsgálni.

A megyében és határaitban elszórva létező ősi, ó-, közép- és újabbkori
műrégiségeket ásatások, adományozás — esetleg vétel útján — úgy az állat-,
növény-, ásvány- és egyéb a természettudomány körébe tartozó gyűjteményt
megszerezni . . . s azokat Nagy-Enyeden és Gyulafehérvárt felállítandó gyűjtő-
hely számára összegyűjteni stb. Célja továbbá magán- vagy közgyűjteményeket
vagy egyes tárgyakat, levéltárakat s egyes okiratokat gondozás alá, letét, vagy
bizományba venni.

8. §. *Az egyeslet tagja lehet* : minden feddhetlen előéletű mindkét nembeli
egyén, továbbá község, vagy más erkölcsi személy, vagy egyeslet, mely utóbbiak
magukat egy kiküldött által képviseltethetik.

9. §. Az egyeslet tagjai :

a) tiszteletbeliek, kik a tudomány, művészet, vagy kézműipar körében
kivivott; vagy a társulat irányában tanúsított kiténő érdemeikért a választmány
által ajánva, a közgyűlés által ilyenekül megválasztatnak;

b) örökös alapító családok, vagy testületek, melyek egyszersmindenkorra
egalább egyszáz (100) forintot fizetnek az egyeslet pénztárába, s melyek magu-
kat bejelentendő tag által képviseltethetik;

c) alapítók, kik az egyeslet pénztárába egyszersmindenkorra ötven (50) fo-
rintot fizetnek és pedig akár készpénzben, akár 50/0-ot, jövedelmező ér-
tékpapirokban. Alapító lehet még a választmány javaslatára az is, ki kiváló

AZ
ALSÓFEHÉRMEGYEI
TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI
T Á R S U L A T

HATODIK

É V K Ö N Y V E.

BCU Cluj / Central University Library Cluj
1 terverajzzal és 5 táblával.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

KÓRÓDY PÉTER

theologiai tanár, egyleti első titkár.

*Kiadja az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és
természettudományi egylet*

GYULAFEHÉRVÁRT,
PÜSP. LYC. KÖNYVNYOMDÁJA (PAPP GY.)

1894.

105453

BCU Cluj / Central University Library Cluj

I.

APULUMI MARADVÁNYOK,

(Egy tervrajzzal és 5 táblával.)

BCU Cluj *Negyedik közlemény.* Library Cluj

Irta :

Dr. CSERNI BÉLA

főgymn. r. tanár.

Bevezetés.

Ásatásaink harmadik cyclusát 1892 ik évi július 16-án félbeszakítottuk, mert akkor részben a munkások bére pénzerőnkhez képest igen nagyra emelkedett, részben pedig azért is, mert a nagy szünetbe beálltával tanulmányútra készültem Nagy-Szebenbe, Kolozsvárra és Budapestre, hogy az ottani muzeumokban levő régiségeket tüzetesebben tanulmányozzam s főképen az ottan található összes római bélyeges téglákról lenyomatokat (pacsolatokat) készítsek magamnak.

Ásatásaink negyedik cyclusát azután 1892-ik évi november 25-én ismét megnyitottuk, mely 1893 ik évi június 22-ig tartott. Az ötödik cyclust pedig 1893-iki szeptember 18 án kezdtük meg, 1894. évi április hó 5 én pedig befejeztük, minélfogva mostani jelentésem tulajdonképen két cyclusra terjeszkedik ki; de mivel maga az időtartam az egészre nézve nem lényeges dolog, azért nem is különböztetem meg leírásomban e két szakaszt, hanem összeolvasztva közlöm együttesen a két cyclusban elért eredményt.

Mielőtt azonban az ásatásaink által elért eredménynek behatóbb leírására áttérnék, kedves kötelességemnek tartom, oly tényezőről megemlékezni, mely egész és összes működésünkre nézve nagy befolyással volt és remélhetőleg ezentul is, mint hatalmas tényező fogja áldásos befolyását ügyünkre nézve fentartani és gyakorolni.

Ásatásaink ugyanis legnagyobb lendületet azáltal nyertek, hogy nagyméltóságu *Csáky Albin* gróf, vallás és közoktatásügyi magyar miniszter ur társulatunk ásatásainak folytatására 200 frtot utalványozni kegyeskedett, s hihetőleg ezentul is nyújt pénzsegélyt ezen kizárólag csak tudomány utáni törekvésünk fejlesztésére, mely segély nélkül társulatunk hivatásának eleget tenni különben képtelen volna.

Nagyméltóságu *Csáky Albin* gróf urnak társulatunk és a tudomány fejlesztése iránt tanusított jó indulatáért kívánom e helyen

is legmélyebb hálánkat nyilvánítani és fenkölt lelkének jóságát megörökíteni.

De egyttal társulatunk alelnöke, méltóságos dr. *Tódor József* kanonok és országgyűlési képviselő urról is meg kell emlékeznünk, annál is inkább, mivel e térfin szives közbenjárásának köszönhetjük a fennemlitett ministeri segélyt

A lefolyt cyclusokban főfeladatam volt ásatásainkat úgy vezetni, hogy a tervrajzon (L. a.) XXXVII., XXXVIII., XLI., XLII. és XLIII. számokkal jelölt pontokból kiindulva, az ezektől délre fekvő területet feltárjam és az ezen pontok körül még egészen ki nem kutatott részeket is tüzetesen átvizsgáljam.

Az előttünk fekvő évkönyvünkben leirt ásatások tehát az 1892-iki november 25-én megkezdett és az 1894-iki ápril hó 5-én befejezett idő tartalmát foglalják magukban, illetőleg tükröztetik vissza.

A tervrajz készítésénél azon, eddigelé gyakorolt eljárásomtól, hogy a régebbi ásatásról felvett rajzban az alapfalakat feketére festettem, míg a legújabbít a könnyebb megkülönböztetés végett párhuzamos vonalokkal kihuzogattam, ezen alkalommal eltértem, mert a figyelmes olvasó a kitett római számok alapján ugvis hamar meg tudja különböztetni a régít az újabttól.

De az azelőtti eljárásomtól főkép azért tértem el az idén, mivel több csatornára bukkantunk; inkább ezeket kívántam jól megkülönböztetni, már csak azért is, mert igen sajátságos kombinatiót mutatnak s ennélfogva az épületek alapfalait általában feketére festettem, míg a csatornákat straffiroztam, s ezen eljárásom pedig annál is szükségesebb volt, mert a XLVII. sz. *f.* betűvel jelölt szobapadozat alatti kanális még a XLII. sz. *e. e. e.* betűkkel jelölt nagyobb, a szobapadozattal egy szinttel bíró kanális alatt harántosan tovább huzódott, ug, hogy a nyugati, négyszögű nyílása az I.I. sz. jelölt helyiségbe torkolt, míg a keleti, boltíves nyílása a XLVIII jelölt helyiségbe szolgált. A XLVII. sz. *g.* betűvel jelölt kör pedig a kanális fölött a szobapadozatra épített fürdő medenceze maradványa.

Szükségesnek véltem ezt itt felemlíteni, hogy figyelmes olvasóim annál világosabb képet nyerjenek és a rajz szemlélésénél is kellőleg tájékoztatva legyenek.

A negyedik és ötödik ásatási cyclusban körülbelül 650 köb-

méter földet ásattam ki és hordattam halomra, mi által körülbelül 320 négyzetméternyi épületterület került a napvilágra.

Hogy kielégítő eredménynyel, sőt némi szerencsével folytattuk az ásásokat ezen kettős cyclusban is. arról világosan tanuskodik az alább adott jelentésem, mert nemcsak a mult cyclusokban már ismertetett fürdőépületnek nagy részét tártuk ki folytatásképen, hanem egy egész kanális hálózatot is, mely talán a fürdő szomszéd épületéhez tartozik.

Az itt talált téglák mind a XIII. legió működésére vallanak ugyan, de a falak építésmódja, habár a falak irányára nézve nem, mégis elüt az előbbi falakétól, mert ezek valamivel gyengébb szerkezetet mutatnak.

Az idén is nemcsak becses tárgyakat gyűjthettünk muzeumunkba hanem a már a mult években föllelt és Dáciából még eddigelé ismeretlen harminczhét téglabélyegen kívül, az idén Apulumról még eddig szintén ismeretlen husz változatot, sőt egészen újat is találtunk.

Öt év alatt Apulumról (a mostaniakkal együtt) 100 féle*) téglabélyeget gyűjtöttünk és ismertettünk.

Ez mindenesrtre oly kedvező eredmény, mely a tudósvilág előtt is kellő elismerésre talált; mert ásásaink eredményéről magyar és német szaklapok eddigelé egyaránt dicsérettel emlékeztek meg, s az idén megjelenő Corpus Inscriptionum Latinarum illető füzetében is felvették bélyegünk, melyek eddigelé ismeretlenek voltak.

A részben társulatunk érdekében tett tanulmány-utazásom eredményével is meg lehetünk elégedve, mert ez alkalommal azon meggyőződést nyertem, hogy ásásaink körül fogatosított eddigi eljárásom sok tekintetben helyes volt s ezenkívül új tapasztalatokra is tettem szert, melyeket társulatunknak javára alkalmazni szándékozom.

Kivált nagy hasznunkra lesz azon körülmény, hogy Magyarország legnevezetesebb muzeumaiban a már említett római téglabélyegek lenyomatait nem kis fáradsággal készítettem. Készítettem a Bruckenthali muzeumban levő összes téglákról 58 lenyomatot, az Erdélyi muzeumban 48-at, az Aquincumiban 5-öt és a Nemzeti muzeumban 774-et, melyeket ásásaink alkalmával talált téglabélyegekkel és a Corpus Inscriptionum Latinarum-ban közöltekkel most

*) A folyó szám 102, de ezek közül 2 darab, ugymint a 17 és 79 számuak nem bélyegesek, hanem rajzokkal ellátottak.

már minden tévedést kizáró határozottsággal összehasonlíthatunk, és e mellett a muzeumunkat látogatók is öt (a miénket is beleértve) muzeumban meglevő összes római téglabélyegeket kényelmesen, minden fáradság nélkül szemlélhetik itt nálunk.

Örömmel konstatálhatom még, hogy az említett négy muzeum közül csak a nemzetiben található több változatot, mint a miénkben, a többiben sokkal kevesebb van.

Reményem van arra nézve, hogy a közelebbi alkalommal megszerezhetem még a gazdag és kitűnően berendezett dévai muzeumban levőket is, mi által gyűjteményünk igen sokat fog nyerni.

Míg nálunk, saját ásatásaink helyéből csupán a XIII legiónak 100-féle bélyege már is meg van, addig az Aquincumi muzeumban csak öt féle található, az Erdélyiben különböző lelhelyekről, legióktól és magánosoktól is 37 féle, a Bruckenthaliban hasonlóképen sok helyről 31-féle és épen ugy a nemzetiben körülbelül 200-féle van összegyűjtve az országnak szerte fekvő lelhelyeiről.

Ugyancsak ezen tüzetesebb tanulmányozás és a kéznél levő lenyomatok alapján azon tapasztalatra jutottam, hogy az eddig közléselt művekben itt-ott hibás feljegyzések vannak; mindazonáltal ásatásainkról adandó jelentésben nem találok szükségesnek ezen észleletekre is kiterjeszkedni; ezt épen csak annyiban fogom megtenni, mennyiben munkálatainkról szaktudósoknak megjelent bírázataiban tévedések vagy félreértések fordulnak elő. Polemiáról tehát szó sem lehet jelentésben, annyival is inkább, mivel az ilyen gyakran meddő vitatkozásokra elegendő térrel nem rendelkezünk.

Fentartom magamnak mindazonáltal az általános helyreigazításokra áttérni, de csak bővebb és hosszabb tanulmányozás és tapasztalás után. (Ad revidere).*)

A most lefolyt cyclusban azon szomorító ténykedésre is rá került a sor, hogy már a három év óta kitért és szabadban álló alapfalmaradványokat, melyek az időjárás kedvezőtlen befolyása alatt már porladozni és szétmálni kezdettek, le kellett bontani és elhordani, valamint a körülbelül 850 négyzetméternyi, itt-ott 2 méter mélységű üreget ismét betömni földdel, mely ténykedés által három évi ásatásaink alkalmával felszínre került római maradványok a föld színéről örökre eltűntek s azoknak helyén az idén már törökbuza, krumpli, bab stb. fog diszteni. — Mintha sirba vittem volna drága

*) A szedő.

testvéremet, szeretett rokonomat, olyforma fájdalmat éreztem, midőn az első csákánysesapás a régi, már annyira megkedvelt falakat dönteni kezdé. —

Hiába! „Ami porból lett, porrá lesz“ s mint mondják a holt betű, a tudás küzd ez idő szerint legtovább az enyészet ellen.

Éppen azért vigaszunkra lehetnek, sőt bizonyára lesznek is a pontos tervrajzok és a lelkiismeretes leírás, valamint az itt felvett fényképek, melyek meg fogják örökíteni a rómaiaknak ezen elpusztított műveit.

Sajnálatomra nem lehetett szerencsénk, hogy *Dr. Kuzsinszky Bálint* ur, az aquincumi ásátások buzgó és tudós vezetője eddigi ásátásainkat meglátogassa. Meghívtam kedvesen látott vendégemül, de válaszában kinyilatkoztatta, hogy körülményei az iderándulást nem engedik.

Annál is inkább sajnálom azt, mert *Dr. Kuzsinszky Bálint* ur szives volt a múlt évi évkönyvünkben megjelent jelentésemet is mertetni az „*Archaeologiai Értesítő*“ XIII köt. 2 füzeté 172—174 lapjain. Az általános elismerés és némi dicséret mellett azonban oly észrevételeket tett, melyeknek ha a helyszínén járt volna, bizonyára más kifejezést adott volna.

Észrevételeire nem jegyeztek meg mást, mint azt, hogy a meny nyiben útbaigazítás képpen szolgáltak, nagy köszönettel vettem tudomásul és esetleg ahhoztartásul.

Jelenlegi jelentésemben főképpen csak azon észrevételére reflectálok, melyben az apulumi maradványokra vonatkozólag azt mondja, a mi különben is, mint már előbb említém, beállott, „hogy a romok nem tarthatók fenn, a falakat valószínűleg az anyag kedvéért, szétbontják s helyüket a föld foglalja el. Az utókor már csak az alaprajzról tudhatja meg, minő épület emelkedett egykor a felásott területen. A tudomány azonban csak akkor veheti hasznát, ennek az alaprajznak, ha az *híven és pontosan tünteti fel a maradványok mibenlétét.*“

Ezekre vonatkozólag biztosíthatom a tudomány érdekében felszólaló *Dr. Kuzsinszky* urat, hogy vele tökéletesen egyetérték s épen ezen indokokból eddigi rajzaim a centiméterig *pontosak*,*)

*) Évkönyvünkben közölt kicsinyített alaprajznál sokkal nagyobb és ennél fogva detailban is sokkal jobban megfelelő részletrajzaim vannak, melyeknél az egyes méretek is mindenütt be vannak jegyezve s pedig a valóság szerint Rekonstrukciókra és kiegészítésekre átmenni nem óhajtok. Remélhető, hogy a feltárt épülettromokról modelt is fogok készíteni.

a falak fekvési irányait folytonosan a delejtű segélyével veszem fel; tehát rajzaim fekvés, alak, nagyság és irányra nézve minden apróság tekintetbe vétele mellett oly annyira *hívek és pontosak*, hogy a helyszínen összehasonlítást és egybevetést tevő, államilag képesített szakértők, lelkiismeretes eljárásomat már többször a legszigorubb pedáneriával azonosították.

Hogy tervrajzaim pontosak, azt a figyelmes látogatóknak nagy száma bizonyítja, ugyszintén tkts. *Patrovits Zoltán* vasuti főmérnök ur, Tkts. *Grünbl. József* vasuti segéd mérnök ur, ki több helyen a felvett fixpontunk fölötti magasságméréseket eszközölni szives volt, de bizonyíthatja rajzaim *hűségét és pontosságát* Tkts. *Straubert Ödön* főgymnasiumi rendes rajztanár, vizsgázott szakértő is, ki az ásatási helyet a rajzokkal többször tüzetesen összehasonlította. Ez az egyén sem szopta az építész tre és földmérésre vonatkozó tudását az ujjából. – Bocsásson meg nekem az illető e drasztikus kifejezésért! Ezeket felemlíteni szükségesnek tartottam, nehogy tévedés vagy félreértésre alkalom nyiljék.

De mindamelltt még azt is remélem, hogy a jövő ősszel megkezdődő hatodik ásatási cyclus alatt majd lesz szerencsénk Dr. Kuzsinszky Bálint urat a helyszínen láthatni, kit az akademia szakbizottsága az ügy érdekében hivatalból is kiküldhetne, hogy ő mint szakavatot ember e fontos dáciai városnak még felszínre kerülendő romjait szemlélhesse, és becses véleményét itt helyben, a tapasztalás alapján, nyilváníthassa.

Nagy fájdalommal kell még felemlítenem, hogy társulatunknak magas állásu maecenása, nagyméltóságú Nagy Ohayi *Szveteney Antal* báró, cs. és kir. lovassági tábornok és a cs. és kir. XII. hadtest parancsnoka mult évi október 31 én elhalálozott, ki főképen ásatásaink iránt melegen érdeklődött és társulatunknak meleg pártolója volt. Egyesületünk eme nemes pártfogójának emlékét őszinte mély tisztelettel ezentul is örökre fenntartani tartozik.

De nagy vigaszt és társulatunk érdekében legjobb reményeket táplálhatunk e veszteség felett azon tényben, hogy a jelenlegi cs. és k. XII. hadtest parancsnoka nagyméltóságú Galanthai *Galgóczy Tivadar* cs. és kir. altábornagy ur hozzám intézett fentisztelt levelében társulatunk iránti érdeklődését és jó indulatát nyilvánította és biztosította,

Meg kell e helyen még *Straubert Ödön* kedves tanár colle-

gámról is teljes és őszinte elismeréssel emlékezmem, ki a társulat működése iránti jó hajlamából fényképészeti eszközeit az ásatási hely és a muzeumban levő becesebb tárgyak felvétele czáljából rendelkezésemre bocsátotta s engem a fényképészetben ezen indokból oktatótt, mely nemes és önzetlen ténykedése által a muzeumban levő tárgyakról és az ásatási helyről akadálytalanul bármikor fényképeket vehetek föl, mely körülmény pénz és időre nézve nagy előnyt nyújt társulatunknak.

De nemcsak társulatunk tagjai buzgólkodnak legmelegebben ügyünk iránt, hanem a helybeli várparancsnok Nagyméltósága *Lehmann Ferencz* cs. és kir. altábornagy ur, valamint a cs. és kir. várépítészeti igazgató Nagyságos *Rieger Ferencz* alezredes ur dicséretre méltó módon igyekeznek mindenhol, midőn csak tehetik, ügyünket támogatni és előmozdítani.

Végül köszönetet kell szavaznunk társulatunk nevében özvegy *Rhemann Ferenczné* ő nagyságának is, kinek kertjében az ásatások folynak, s ki fáradatlan figyelmét a munkaidő alatt reggeltől estig ügyünk előmozdítására fordítja, s nemcsak a napszámosok munkáját ellenőrzi, de a talált tárgyakat lelkiismeretesen még is őrzi a mi számunkra. E tény pedig nagyon is megérdemli a kellő méltánylást!

Ez idei jelentésemhez csatolt nagyobb képet tkts *Csejdy Lajos* helybeli fényképész ur igen sikerülten készítette, 2 tábla tkts *Straubert Ödön* tanártól van és 3 táblát, valamint az alaprajzot csekély-ségem készítette.

I.

A fürdőépület maradványai.

Asatásainkról szóló folyó évi jelentésemhez csatolt tervrajzból látható, hogy ezen időszakban csakis az eddigi épülettömegnek folytatását tártuk fel, mely az alaprajzunkon levő XLIII. - LVI. számokkal jelölt részleteket mutatja. (L. a tervrajzot.)

De ezen részletek igen terjedelmesek már, sokkal terjedelmesebbek, hogy ezek közvetlenül mind a fürdőhöz tartozhatnának.

Ugy gondolom, hogy ezen fent kitett számokkal jelölt helyiségek legalább részben egy a fürdővel tőszomszédos házhoz tartoznak.

Az oszlopokkal ellátott földalatti fűtő-szerkezetnek nyomait csak is az L. és LIV. számokkal jelölt helyiségekben találtuk, míg

a XLVII. számú helyiség alatt az *f. f.* betűkkel jelölt melegvezető csatorna teljes épségben találtatott és rajta az ép padozaton a *g.* betűvel jelölt köralaku fürdőmedenceze rózsaszínű, cement keménységű fallal.

Hogy az ezen évben feltárt épületrészletnek csakugyan a fürdő szomszéd házának kellett lennie, eltekintve az eddig kitértaknak feltűnő nagy kiterjedéstől, abból is gyanítom, hogy a falak, habár az előbbiekkal irányra nézve teljesen megegyeznek s habár itt is kizárólagosan a XIII. legiónak. a Numerus singulariumnak és a Pedites singulares consularis-nak téglái fordulnak elő, mégis kevésbé kemények és egészszerkezetük kevésbé gondos építőre enged következtetni.

Az LI. számmal jelölt helyiségnek, mely különben udvar formájú, északi és déli falai majdnem egészen görgeteg kövekből épültek, míg a keleti és nyugati főfalak erős, tört kövekből és rendesebb modorral vannak építve.

Ezen helyiségekben a teljesen bélyegtelen téglák is nagy számban fordulnak elő, így nevezetesen a XLVI. számmal jelölt, görbére vezetett és a XLVII. számú *f. f.* betűvel jelölt padozat alatti egyenes csatorna keskeny, hosszú bélyegtelen római téglából áll. Mindkettőnél azonban az alapot és a fedőt képező nagy téglák a Numerus singularium bélyegét viselik.

Az *e. e. e.* betűvel ellátott, három irányt követő csatorna egyesén téglából, téglatöredékekből és kőből épült s az egészből látszik, hogy oldalfalai építéséhez más, azelőtt lerombolt épületekből származó anyagot használtak.

Az LV. számmal jelölt helyiség, mely még nincsen kellőleg kitérve, egy régebbi, padozat alatti fűtő szerkezettel ellátott helyiségre volt reá építve, mert a *h.* betűvel jelölt helyen két sorban álló nyolcz, kerek téglából épült oszlop van még meg, melyek közé fal rakatott, úgy, hogy azok is a falnak anyagát képezik, az ezen oszlopoktól nyugatra levő oszlopok eltűntek és ez a hely faltöredékekkel van kitöltve, ezen töltelék fölé vastag vakolat réteg van öntve és reá márvány lapok rakattak, melyek a másodkori épület padozatát képezték.

A töltésre használt anyagban roppant sok falvakolat fordul elő, mely pompeji vörösre van festve; itt néhány pénzdarabot és talán a fal melegítésére használt agyaghengerkének töredékeit is leltük.

Ugy gondolom, hogy a tulajdonképeni fürdőépületnek a XXXVII., XXXVIII., XLI. *a.* és *b.*, XLIII. és XLIV. pontoknál vége van, s mint már fönnebb is említettem, az ezektől délre fekvő helyiségek más rendeltetésű házhoz tartoznak.

A XXXVIII. XLI. *c. d.*, XLII. *e. e. e.* és XLVI. számokkal jelölt csatornák mind *A.* pont felé lejtének, itt tehát egy nagyobb víztartónak kellett lennie, a melynek azonban még csak nyomát sem találtuk, habár tüzetesen és nagy költség mellett kutattuk, két méternyi mélységbe felásva a talajt.

Ezen csatornáknak a felvett fix pontunk alatti magasságai a következők: az *e. e. e.* csatornái XLVIII. nál 2 555 méter, a nyugati végén 2 427 méter, a dél-északi irányban menő résznek déli végén 2 424 méter, az északi végén 2 483 méter, a XLII. melletti résznek nyugati végén 2 483 méter, keleti végén 2 601 méter. A XLVI. sz. jelölt görbe csatorna *n.*nél 2 448 méter, *m.*nél 2 481 méter. A XLI. *c. d.*-vel jelölt csatorna lejtése *c. d.* felé van irányítva, magassága *c.*-nél 2 509 méter, *d.*-nél 2 604 méter. A XXXVIII. számmal jelölt csatorna hasonlóképen északról délfelé lejt *A.* irányában, méretei más helyen közöltettek.

A XLIV. *l.*-nél, XLV-nél és LI-nél egy egy sor földécserep volt sorban letéve, mintha sár ellen egy kis járdát akartak volna előállítani; de ezen járdaforma téglasorokat kevésbé fontosaknak veszem, mert az egyszerű cserep- és téglasor alatt pusztá föld volt, keverve különféle edény töredékekkel, minélfogva gyanitom, hogy ezen járdaforma téglasorok csak a rómaiak utáni időkben ideiglenesen tétettek le. Hogy ezen járdákat csakugyan használták volna azt kimutatni nem lehet, mert az elkoptatásnak nyoma sem látszik azokon.

De, hogy a föld alól kikerült legcsekélyebb dolog nem került ki figyelmemet, bizonyítom azzal, hogy ezeknek méreteit is, valamint felvett fixpontunk alatti magasságait is, mint a többi helyeken történt Tkts. *Grünblatt* József vasuti mérnök ur által felvételtem.

A XLIV-el jelölt járdának hossza 4.72 méter, szélessége 0.46 méter, fixpontunk alatti fekvése 2.339 méter.

A XLV. számmal jelölt járdának hossza 3.80 méter, szélessége 0.57 méter, s fixpontunk alatti fekvése 2.336 méter.

A XLI. nél levő járda lejtős és pedig nyugatról kelet felé. Ennek hossza 4.08 méter, szélessége 0.40 méter és fixpontunk alatti fekvése nyugati végén 1.961 méter, keleti végén pedig 2.214 méter.

Ezen általános megjegyzések után, lépünk a mostan lefolyt *cyclus* alatt kitárt falmaradványok közé és nézzük meg azokat sorban és közelebbről.

A mult évi jelentésben már leirt XXIX számmal jelölt alfütésszerkezet nélküli és piskota alaku téglácskából rakott padozattal ellátott nagy teremből délre fekvő köralaku helyiségbe (XLI. b.) lépünk, mely kemény kőből levő aláépítményre emeltetett. A tégladarabokkal vegyített kőaláépítmény 1.15 méter vastag és nagyon kemény, mintha csak sziklafal volna, miért szétbontása sok fáradságba és időbe került. A kőfalba vegyített tégladarabok közt néhányon a *Leg(io)* XIII. *Aur(elius)* *Menand(er)* bélyege látható. Ezen körhelyiség hihetőleg hideg kádfürdő számára szolgált — habár fűthetőségére nézve semmi nyomát nem találtuk, — mert a mellette levő hasonlaku helyiség minden bizonnyal ily czélu volt s innen származik a következtetésem is.

A helyiség fala 67 cm. vastag s nyugati részéhez kívülről egy darab téglafal csatlakozik. Ezen helyiség átmérője 3 méter, miért is területe körülbelül 7.070 méter.

Innen lépünk be a keletre fekvő második köralaku helyiségbe (XLI. a.), melynek fala hasonlóképpen 67 cm. vastag és területe is az előbbihez hasonló nagyságu. Ezen helyiség padozata nagy, négyszögü s a XIII. legio bélyegeivel ellátott téglákkal volt kirakva. A padozat közepében mélyedés van és innen indul a kelet felé húzódó és lejtős kanalis, mely az ide alkalmazott fürdő kádból az elhasznált vizet kivezette a d-vel jelölt latrinába, mely mint az egész kanalis, a XIII. legio bélyegeivel ellátott nagy téglából épült.

A kanalis maga 2.40 méter hosszú és 0.42 méter széles, a durva kőből és nagy téglából épült latrina csonka maradványa köralakra mutat, átmérője 1.25 méternyi lehetett és falai 0.45 méter vastagságuak.

A XXXVIII. XLIII számokkal és sz A-val jelölt területeken már nincs semmi épület vagy építménynek nyoma; cserépedények és üvegtábla töredékeken kívül e helyen még kevés festett falvakolatot is találtunk.

Az A-val jelölt területtől keletre a XI. IV. számmal jelölt helyiségbe jutunk, melynek bejárata j-nél van.

Ezen helyiség a XXXIX. számuval a két alig 53 illetőleg 62 cm. szélességü folyosó vagy csatorna által k.-nál lehetett összekötve.

Ezen épületrész falai feltűnő nagyságu, durva kövekből épült és 9 □ méter területű. Padozata hiányzik és a talajföld nyirkos, alsó rétegeiben iszapos. Lehet, hogy az *A.*-felé induló kanálisok ezen épülettel összefüggésben voltak, miért is nagyobb latrinának is tartatni.

Közel ehhez, van az *l.*-lel jelölt, már említett járda. Ezen helyiségnek *j*-vel jelölt küszöb nélküli ajtóüregén kimenne, a XLV. számmal jelölt födéleserepből való járdához értünk; a födéleserepek 40×57 cm. nagyságuak és néhányan a Leg(io) XIII. g(emina) Ant(oniana) bélyeggel vannak ellátva.

Ezen járdától nyugatra fordulva, egy sajátságos, görbe csatornát (XLVI.) látunk magunk előtt, ezen vízvezető meglevő részének hossza 6.70 méter, belső szélsősége pedig változó. Az *A* felé fordult legmélyebben fekvő nyílásánál (*m.*) szélessége 27 cm. (fixpontunk alatti fekvése 2.481 méter), a közepén 21 cm. és a legfelsőbb részén (*n.*) 22 --23 cm. (fixpontunk alatti fekvése 2.448 méter) A falakat alkotó téglák bélyegtelenek, 14 cm. szélesek és 35 cm. hosszúak. A csatorna lejjebb fekvő részén levő téglák, valamint a csatornát befedők 40 cm. szélesek és 42 cm. hosszúak.

A csatornában /pusztán csak eső által besodort földet találtunk.

Midőn ezen csatornától nyugatfelé tekintünk, magunk előtt három (XLVII. XLIX és LII.) egészen, és két (LIII. és LIV) csak félig kitért helyiséget látunk egy sorban.

Ugy gondolom, hogy ezen helyiségek már nem tartoznak a tulajdonképeni fürdőhöz, s valószínűleg egy szomszédépületnek részei.

A XLII. számmal jelölt helyiség körül elvonuló *e. e. e.* bettivel ellátott csatorna XLVIII. sz.-nál szabályos nyílást mutat, innen nyugat felé húzódik, hol derékszög alatt északfelé fordul és a XLVII. számmal jelölt helyiség északi falán áthatol, de egyszersmind keskenyedik is, mire aztán kissé hegyes szög alatt megfordul, keleti irányt vesz fel és csonka nyílását 2.601 méternyi fixpontunk alatti fekvéssel *A*-felé fordítja. Ezen csatornának első része 48 cm, második része 30 cm. és harmadik, végső része 20 cm. széles; részben téglából, részben kőből épült. A sok bélyegtelen téglá mellett a közönséges Leg(io) XIII. gem(ina) bélyeggel ellátottak is vannak. Az egész csatorna alja téglából van rakva. Ezen csatorna talán meleg levegő vezető volt, mert oldalain és alapján nem látszik, hogy azon valaha víz folyt volna keresztül.

Ugyancsak ezen (XLVII) helyiségnek, mely 24□ méternyi területű padimentuma alatt van az *f. f.* vel jelölt teljes épségben talált csatorna, melynek keleti nyílásán gyengén szerkesztett csúcsives bolthajtása van; ez 39 cm. szélességgel és a csúcsig 43 cm. magassággal bír.

Érdekes az, hogy ezen csatorna az *e. e. e.*-vel jelölt csatorna középső része alatt elhúzódik egészen az LI. számmal jelölt helyiségig, hol északi nyílása négyszögletű. Ezen csatorna 5.21 méter hosszú, 34 cm. széles és 31 cm. magas, az alját és felső részét fedő téglák nagyok s feltűnő vastagok (60×40×8.5 cm.) és a Numerus singularium bélyegeit viselik, az oldalakat képező téglák ellenben bélyegtelenek, 16 cm. szélesek, 75 cm. vastagok és 4 egymásra rakott téglá képezi a csatorna 31 cm.-nyi mélységét. Ezen téglák kissé kormosak voltak, hamunak azonban nyoma is alig találtatott.

A XLVII. sz. helyiség padozata, mely 8–9 cm. vastag kavicssal kevert vakolatréteg teljes épségben takarta be a fenn emlitett *f. f.* csatornát, úgy, hogy annak létezését csak a két végén levő nyílásokról tudtuk meg.

Ezen csatorna fölött, de Uezzel semmi összeköttetésben nem álló kör alakú medenceze falmaradványa van, *g.*, melynek rózsaszínű vakolatos fala 14 cm. vastag, de csak alig 7–10 cmnyi magasságban maradt meg. Bizonyára azon márvány lapokért, melyekkel ez burkolva volt, rongálták oly annyira össze ezelőtti években. Ezen medencének átmérője 1.30 méternyi.

Ezen leirt helyiségben egy kis agyagmécesest, két darab római pénzt és kevés festett falvakolatot találtunk. Innen délre a XLIX. számmal jelölt helyiséghez jutunk.

Az imént leirt helyiség mellett az *e.* csatorna déli oldalához szorosan épült a XLIX. sz. helyiség van, mely 22.50 □ méter területű.

Itt semmi nevezetesebb tárgyat nem találtunk; csak az *o.*-val jelölt helyen van egy kis, 90 cm. hosszú, 50 cm széles és 60 cm. magas falkirugás, mely lapos, nagy téglákkal fedve, asztal gyanánt szolgálhatott.

E helyről délre menvén, az LII. számmal jelölt sűrűbb helyiségbe jutunk, mely 16.56 □ méter területű s bélyegtelen téglákból rakott padozattal bír. E padozatnak fixpontunk alatti fekvése 2.312 méter.

Ezen területről egy ajtóüreg *p* vezet át a még ki nem tárt LIII. számmal jelölt helyiségbe. A küszöb hiányzik, bizonyára kiásatott mint használható lapos nagy kő, mert a fal is itt igen rongált állapotban van. Itt általában nem találtunk semminemű lényeges tárgyat.

Az imént leirt helyiségnek déli oldalán is van egy ajtóüregnek (*q*) nyoma, melyen át az LIV. számmal jelölt, csak kis részben feltárt helyre juthatni. Az *i*. betűvel jelölt téglaoszlop mutatja, hogy ezen helyiség földalatti fűtőszervezettel volt ellátva.

Itt sok festett falvakolatot és kis, hatszögű téglát találtunk, tehát mozaik formára kirakott padozat lehetett e helyen

Ha az imént leirt helységről észak felé visszafordulunk, az L. számmal jelölt tág helyre jutunk, mely a már azelőtti években (1890—1891) félig kitért épületrészlettel áll összeköttetésben: a legközelebbi ásítás feladatához fog tartozni, első sorban ezen részletet kitérni és átkutatni.

Az *i*. betűvel jelölt téglaoszlop maradványai mutatják, hogy itt is földalatti fűtőszervezet volt. Ennek talaja fixpontunk alatt 2·212 méternyire fekszik, a cementforma padozaton eredeti helyzetben még két négy-szögletű melegvezető üreges agyag oszlopot leltünk, minőket már az azelőtti években is e tájékon találtunk volt. Ezen helyiség még nincsen kitérve épen úgy, mint az LVI. számmal jelölt tér is, melyen oly darab falra akadunk, melynek rendeltetését még gyanítani sem lehet, mert kő- és tégladarabokból rendetlenül van építve, eddig kitért része 1·25 méter hosszú és 1·10 széles, magassága 1 méter. E helyen sok edénytöredék darabot találtunk.

Innen északra fordulva, az LV. számú területhez jutunk; ez egy meglehetősen magasan fekvő, márvány lapokkal padolt helyiség, mely egy régebbi s pedig földalatti fűtőszervezettel bíró helyiségre van reá építve. Itt két sorban kerek tömör téglából épült, nyolcz oszlop (LV. h.) van még meg, melyek közé tégl. és kőből fal van építve, úgy, hogy ezen oszlopok is, mint építő anyag jutottak a falba.

E helyen találtunk két darab római pénzt, sok pompeji vörösre festett falvakolatot s itt leltük a már említett kis agyag hengerkéket is.

Ezen résznél beszüntettük f. é. ápril 5-én az ezen évi kettős ásítási cyclust, melyet a következő cyclus alatt oly formán kell

folytatni, hogy első sorban a XXVI. XXVIII., LV., LI., L, LII. és LIV. közt levő tér kikutattassék, másodsorban pedig az ásatást a kertnek északi szögletében kellene megkezdeni és innen délfelé a már kitárt és eddigelé lerajzolt és leirt részek felé vezetni úgy, hogy ezen új ásatás összeköttetésbe jöjjön a tervrajzon XXV., XXIV., IX, XXIII., XXI, XX, XIX. és XVIII. számokkal jelölt pontokkal.

Ezen eljárás több okból igen czélszerű volna, mert az említett kert szöglete táján tett próbaásatás már elárulta hogy ott is római épület falai és csatornái vannak a föld alatt, s mert ez által az ásatás tervszerű előhaladása a nagy területű kertben teljesen szabályoztatnék.

Örömmel és a legszigorubb lelkiismeretességgel folytatom ezentul is a reám bizott ásatást, de ha nálamnál — a mi nagyon lehetséges — szakavatottabb és gyakorlottabb kutató és író találatnék, akkor szívesen és bármikor átengedem helyemet az illetőnek, a mint azt különben már ásatásaink kezdetekor mindjárt első jelentésemben is hangoztattam volt.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Az ásatás leletei.

1. Bélyeges téglák.

A fentebb leirt ásatásaink alkalmával talált régiségek közt az idén is a legérdekesebbek közé a bélyeges téglák tartoznak.

A római bélyeges téglák fontossága minden szakember, minden történetbuvár előtt annyira ismeretes, hogy erről jelentésemben tulajdonképen szólani sem kellene, de remélem, hogy laikusok is olvassák évkönyvünket, minélfogva igazolható e megjegyzésem, melynek alaposságának bizonyítékául szolgálhat a *Fehérvármegye és Székesfehérvár városi történelmi és régészeti egyesület* 1893-ban kiadott évkönyvében dr. Fröhlich Róbertől megjelent „*Fehérmegye a rómaiak uralma alatt*“ című igen becses közlemény is, melyből látható, hogy éppen a római bélyeges téglák a multak homályának kifürkészésében vezéresillagképen szerepelnek.

Nem követek el tehát hibát, midőn olvasómtak szíves figyelmét ezen történelmi forrásra igyekszem fordítani, már csak azon czélból is, hogy a netán valahol talált római bélyeges téglát, mint becses tárgyat, ne dobja félre, hanem ajándékozza a múzeumnak.

Az idén ásatásaink helyén talált 22 fcle új bélyeges téglát

helyeztem el muzeumunkban : ezek közül van 5-féle egysoros és 17-féle kétsoros.

Mielőtt azonban az idén lelt bélyeges téglákat felsorolnám szükségesnek tartom, az eddigelé évkönyveinkben közölt bélyeges téglákról és az azokról más munkákban közzétett bírálatokról néhány megjegyzést tenni.

Első sorban szükségesnek tartom reflectálni azon bírálatra, mely a Nagy-Szebenben megjelenő „*Korrespondenzblatt des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde*“ című folyóirat XVI évf. (1893.) 90. és 91. lapjain megjelent.

Ezen bírálatban R. Br. jegyek alatt egy nagyszebeni ev. luth. gymnasiumi tanár szives volt társulatunk 1892 ben megjelent ötödik évkönyvét különös figyelemben részesíteni. El kell ismernem, hogy bíráló tanár úr lelkiismeretességgel, tisztesen, mondhatni a közmondássá vált német pontossággal átnézte említett évkönyvünkben megjelent „*Apulumi maradványok*“ című értekezésemet, illetőleg a véghez vitt munkákról szóló évi jelentésemet.

R. Br. bíráló úrnak, mivel Nagy-Szebenben személyesen találkozhatni szerencsém volt, az említett bírálatában a bélyeges téglákról tett megjegyzéseire válaszom a következő: Igaza van Annei Saturnini s félig meddig Aquila, Deiotarus és Fronto-ra vonatkozó észrevételciben, de ha a negyedik évkönyvben a 20., 21., 22. számok alatti bélyegírást és hasonlóképen az ötödik évkönyvben a 70 szám alatti bélyegírást is még valamivel jobban megnézte volna, akkor látá vala, hogy *Aquila*, *Deiotarus* és *Fronto* helyesen vannak írva és a kifogásolt helyen csakis toll vagy sajtóhiba van.

A negyedik évkönyvben 27 ik szám alatti „*Julius Julianus*“ bélyegre vonatkozólag azt jegyzi meg bíráló úr, hogy ez nem helyes, mert a *Corpus Inscriptionum Latinarum* III. köt. II Supp. Nr. 8065, 6. *Elius Julius*“ áll. Bíráló úrnak ezen czélba vett helyreigazítása egy kissé elhamarkodottnak tetszik nekem, mert én nem ástam ki a bélyeges téglákat az 1891-ben megjelent *Corpus* szerint, hanem aszerint olvasom a bélyegeket, a mint azokat a valóság szerint találom.

Az 1890 ik évben, tehát az idézett *Corpus* megjelenése előtt, a „*Jul. Juli(anus)*“ névvel ellátott bélyeg került a felszínre : 1891-

ben pedig az „*Elius Julius*“ bélyeges, mely az ötödik évkönyvben 72 szám alatt közölve is volt.*)

Bíráló úrnak igaza lehet a „*Viction*“ ra nézve is, de ez nem lényeges dolog, sokkal lényegesebb az, hogy az ötödik évkönyvünk 24. lapján 68 szám alatt *Aurelius Cono(n)*-ra vonatkozó állításom az R. Br. úr ellenmondása daczára is helyes. Fennidézett lapon és szám alatt azt állítám, hogy ezen bélyegre vonatkozólag a Corpus szerkesztője épen úgy, mint Müller és Aekner ezen bélyeget a fejére állítva olvasták és tévedtek. Ezt bíráló úr meg akarta czáfolni és hivatkozott a Bruckenthali Muzeumban levő néhány téglapéldányra és arra is, hogy az L betű állása mérvadó volna.

Ezekre nézve fentarthatom azelőtti állításomat annál is inkább, mivel R. Br. bíráló urat ott helyben a Bruckenthali muzeumban, a kérdéses példányok összehasonlítása után, meggyőztem, hogy igazam volt, és hogy ő is tévedett czélba vett helyreigazításában, mert csakugyan mind felfordítva olvasták a Cono(n) nevet. A Bruckenthali Muzeumban van ezen bélyegből 5 példány, mindegyik teljesen ugyanaz, amint én a 68. szám alatt közöltem; tehát személyesen meggyőztem R. Br. urat, hogy tévesen hivatkozott ezen bélyegekre. Az Erdélyi Muzeumban levő bélyegek is teljesen megegyeznek az általam közöltekkel. A Nemzeti Muzeumban levő ezer darabra menő téglagyűjteményben ez a bélyeg nincs meg.

De tévedett R. Br. úr az L állását illetőleg is, mert tapasztalásból tudhatjuk, hogy a római bélyegeken a többi rendszeren irt betűk közt egy egy felfordított is fordul elő.

Igy találtam például a Nemzeti Muzeumban 123. sz. alatti bélyeget: **A I I**; továbbá 419 szám alattit: [L]**EG · I · A I I**. (e helyett: **LEG · I · A · PF** = Legio prima adjutrix pia fidelis); ugyanezen legio bélyege helyes irással előfordul a 169 szám alatt: **LEG · I · AD · P · F · ANI.**, a 191 szám alatt: **LEG · I · A · P · F**. Ezen sajátkezűleg a Nemzeti Muzeumban készített lenyomatok mutatják, hogy az egyes betűk állása sem mérvadó úgy, a mint azt R. Br. bírálatában állította, hanem ellenkezőleg erősítik és bizonyítják állításomat. R. Br. bíráló úrnak többi észrevételeire jelentésemben nem reflectálok, mert az olvasó, a ki a helyszínén meg nem

*) Tordán is találatott és most a Nagyenyedi muzeumban van egy: *Sacrificium Mithriacum*, „*Julius Julianus*“ ex volo posuit C. J. L. III. P. 1. Nro 900.

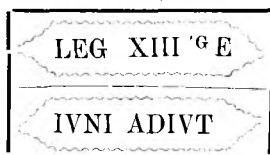
győződhetik a tényállásról, ugy sem értheti meg a meddő szószaporitást.

Ily dolgok leginkább tisztáztatnak, ha a kételkedő a helyszínen megjelen és a tapasztalás után ítél, elmélet e téren nem ér sokat, azért meg is hívtam R. Br. urat kedves vendégemül, hogy itt az ásatási helyen és muzeumunkban a tárgyak megszemlése mellett kellőleg megbeszéljük a csekély differentiakat.

De most nézünk a felszínre került téglák után.

A negyedik és ötödik cyclyusban talált téglabélyegek.

81.*

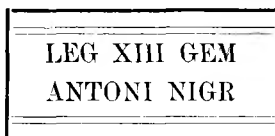

Olvasd : Leg(io) XIII. ge(mina)

Juni(us) Adjut(or).

Törött téglá 3 cm. vastag. Találatott : a XLII. sz. helyiség közelében.

82.

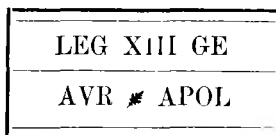

Olvasd : Leg(io) XIII gem(ina)

Antoni Niger.

Törött téglá 4 cm. vastag. Találatott : a XLIX sz. helyiség közelében.

83.

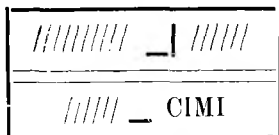
Olvasd : Leg(io) XIII ge(mina)

Aur(elius) Apol(oni).

*.) Az 1890—1892 ik években megjelent közleményeimbem közlöttek folyó számának folytatásával adom, hogy evidentiában tarthassuk, hányféle bélyegünk van már.

Födélcserép 40 cm. széles, 3·5 vastag. Párkánya 7 cm. magas, 3 cm, széles. Találatott az LII. sz. helyiségnél.

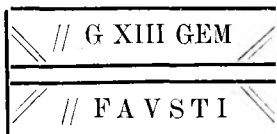
84

Még nincs megfejtve.

Törött téglá 2·5 cm. vastag. Találatott: az LII sz. helyiségnél.

85.

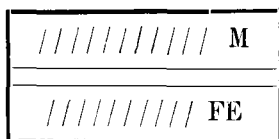

Olvasd: (Le)g(io) XIII gem(ina)

BCU Cluj - Central University Library Cluj
Fausti.

Törött téglá 2 cm. vastag. Találatott az LII. sz. helyiségnél.

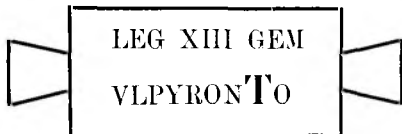
86.

Még nincs megfejtve.

Törött téglá 2 cm. vastag. Találatott az LIII. sz. helyiségnél.

87.

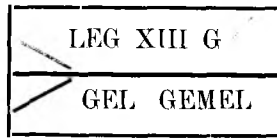

Olvasd: Leg(io) XIII gem(ina)

Ulp(ius) Fronto.

Törött téglá 4 cm. vastag. Találatott: az LII, sz. helyiségnél.

88.

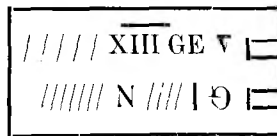

Olvasd : Leg(io) XIII. g(emina)

Gel(lius) Gemel(lus).

Födélescrép 56 cm. hosszú, 3 cm. vastag. Párkánya 5 cm. magas és 5 cm. széles. Találatott : a XLIX. sz. helyiségnél.

89.

Még nincs megfejtve.

Törött téglá 3 cm. vastag. Találatott : a XLIV. sz. helyiségnél.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

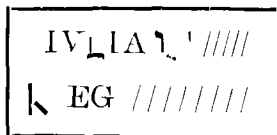
90.

Olvasd : Leg(io) XIII. ge(mina) Hera(cles) ?

Törött téglá 3 cm. vastag. Találatott : az LII sz. helyiségnél

91.

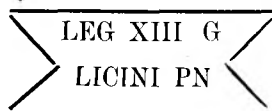

Olvasd : Julia(nus)?

Leg(io) XIII gemina).

Felső sorban a felügyelő neve és az alsóban a legio megnevezése. Sajátságos. primitív cifrázott betűkkel. Födélescrép 3 cm. magas, 4 cm. széles. Találatott : a XLIV. sz. helyiségnél.

92.

Olvasd : Leg(io) XIII g(emina)

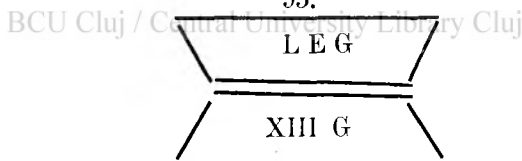
Licini P. N. (?).

Ezen bélyeg alsó sora előttem kétes; lehetséges, hogy a P.-nek látszó betű csak első része egy **P - A** betűnek, s ekkor Licinian(us)nak (Licinius) volna olvasandó. Az egyetlen talált példányon a betűk durva kivitelűek s könnyen lehet a talán nem teljes A betűt P nek nézni s annál is inkább, mivel a kétes betű első része teljesen függőiesen áll, mint ez a P-nél, de nem az A-nál lenni szokott. Domaszewski is P-nek nyilvánította, s így fogja közölni az még ezen évben megjelenő Corp. Insc. Latin. III köt. III pótfüzetében 12 624 sz. alatt a mint ezt a hozzám küldött correctura iven láttam.

Törött téglá 3 cm. vastag.

Találatott: a XLII sz. helyiségnél.

93.

Olvasd : Leg(io)

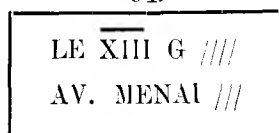
XIII g(emina).

A XIII legiónak ily alakú bélyege még eddig elé nem találatott sohasem, ez az első.

Törött téglá 5 cm. vastag.

Találatott: a XLII sz. helyiségnél.

94.

Olvasd : Le(gio) XIII g(emina)

Au(relius) Mena(nder.)

Törött téglá 4 cm. vastag.

Találatott: a XLI. sz. helyiségnél.

95.

AVR. MENAND

Olvasd: Aur(elius) Menand(er).

Törött téglá 3·5 cm. vastag.

Találtatott: az L. sz. helyiségnél.

96.

TERENTIA ///
LEG //////////

Olvasd: Terentianus

Legio XIII gemina.

Ezen bélyegen is a felső sorban a decurio és az alsó sorban a legio neve van. Az egyetlen talált példányon a betűk igen hiányosan vannak kinyomatva, de az egésznek benyomása a szemlélőre a fenti névre enged következtetni. A magyar nemzeti múzeumban ehhez hasonlót találtam s pedig a 278 sz. a. TEREN ////; a 279 sz. a. ////TIANVS FR, melyeknek összeköttetéséből a TERENTIANVS névre jutunk Továbbá a 283 sz. a. TERENTIANVST; a 284 sz. a. A TERE. VPD. Ezen téglákra nincsen feljegyezve a lelhely, de a Corpusban a Daciából gyűjtöttek közt eddig elé nem fordul elő. A magyar nemzeti múzeumban levők a Corpus Insc. Lat. szerint a következő helyeken találtattak: TERENTIVS V. P. DVX Pusztá-Közép Barátáról származik (Székesfehérmegye), TEREN V. P. D. Maróthról való (Esztergom közelében) és TER VPD-et ugyan ott lelték. Van még hétfé lehasonló bélyeg Szobbról. A Corpusban a nemzeti múzeumban levőkről közölt másolat és az általam sajtó kezűleg a múzeumban lepaeszkoltak közt némi eltérés van, de erről és hasonlókról most bővebbet nem mondok.

Törött téglá 2 cm. vastag.

Találtatott: a XLIX sz. helyiségnél.

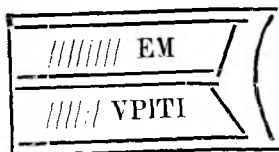
97.

Olvasd: Singul(ares).

Törött homoru téglá 2 cm. vastag. Ez a mult évi 80 sz. a. közöltre: VL-ra emlékeztet. Találatott: a XLVII sz. helyiségnél.

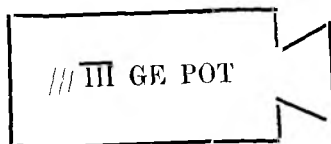
98.

Olvasd: (Legio XIII g)em(ina)
 (C)upiti

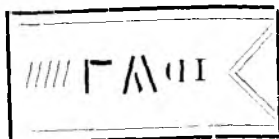
Törött téglá 3 cm. vastag. Találatott: a XLII sz. helyiségnél.

99.

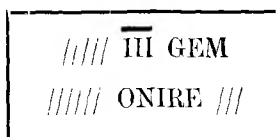
Még nincs megfejtvé. Törött téglá 3 cm. vastag.
 Találatott: az LI sz. helyiségnél.

100.

Még nincs megfejtvé.
 Törött téglá 3 5 cm. vastag. Találatott: az LII. sz helyiségnél.

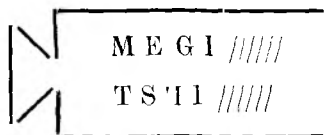
101.

Még nincs megfejtve.

Törött téglá 3·5 cm. vastag. Találtatott: a XLIX. sz. helyiségnél.

102.

Még nincs megfejtve. De lehetséges, hogy a felső sor retrograd, tehát MegI... annyi, mint (Legio XII)I gem; az alsó sorban pedig megfordított és helytévészett betűk mellett az írás is retrograd, tehát TSLI... annyi mint TSIL..., ennél fogva lehetne... LIST, azaz (Cal)list(r)? Nagyobb tégláról lehasított tégladarab. Találtatott a XXXIX sz. helyiségnél.

II Alfütési szerkezethez tartozó támoszlopok és melegvezető csövek.

1. Teglákból összerakott oszlopok.

Az ideai ásatási cyclus alatt már általában sokkal kevesebb alfütési szerkezetre akadtunk, mint a mult évek alatt, miért is a szerkezethez tartozó talált oszlopok száma is csekély volt.

Ilyeneket az idén háromfélét találtunk:

a) Tömör négyzettéglákból. Hét-hét darab egymásra rakott kemény vakolattal ellátott 17 cm. oldalhosszuságúak és 5 cm. vastagságúak; alap és fedő gyanánt két nagyobb téglá volt alkabuzava, melyeknek oldalhossza 26–27 cm., vastagsága pedig 6 cm. Az egész oszlopnak magassága 66–70 cm. Ilyeneket a L. számmal jelölt helyiségben i-nél és az LIV számú helyiségben i-nél csak egyet és ezt is csak részben találtunk.

Részint bélyegesek, részint pedig bélyeg nélküliek a téglák. A bélyegesek *Anni Saturnini* nevet viselik.

b) Tömör, kerek téglákból. Ezek is hét-hét egymásra rakott korongnemű, 17 cm. átmérőjű és 10 cm. vastag téglákból készültek. Ilyeneket az idén csakis az LV. számmal jelölt helyiség kitért falában találtunk és pedig szám szerint nyolczat, melyek közül három egészen ép, öt pedig már esonkitott állapotban került a napvilágra. Ezeknél a négyzet alakú alaptéglák mind megvoltak, melyeknek oldalhossza 49 cm., vastagsága pedig 6 cm. A fedőtéglák itt mind hiányoztak. A meglevő kerek tégláknak bélyege a Numerus Signarium volt.

c) Üreges négyszögalakú (prisma) agyag hasábokból összeillesztettek. Ezeknek magassága 31–34 cm. Két alapéle 15 cm. és váltakozva a másik két alapéle 12 cm. hosszú: alapterületük tehát körülbelül $180 \square$ cm.

Ezen csőforma oszlopok kettőnként alap- és fedőtéglákkal ellátva egy-egy oszlopot képeznek; mindkét végén, fent és lent nyitottak, s két egymás ellenében álló oldallapon egy-egy négy-szögű 5·5 cm. széles és 15 cm. hosszú nyílással bírnak.

Ezeket az L. számmal ellátott helyiségben i. betűnél leltük s mindannyian bélyegtelenek.

Ilyenemű üreges agyaghasábokat a Nemzeti Múzeumban meg lehetős számban és különböző nagyságban láttam. Egyik fajta éppen olyan volt, mint a miénk, csak hogy az egyik keskenyebb oldalán a bélyeg LEG AD = (Legio Adjutrix) megvolt.

Az oldalnyílásokra nézve is igen különbözők; itt kör-, háromszög-, négyzet és félkör alakúakat láttam s ezen kisebb nyílások itt-ott egyik oldalon kettős számban is fordulnak elő.

2. Falba épített melegvezető csövek.

Az LV. számmal jelölt helyiségnek padozat alatti töltésében számos kisebb agyagesővet leltünk, ezek részben épek, részben eltöröttek.

Ezen csövek henger alakúak, 8–10 cm. hosszúak: az egyik végén 1, 2, 2·5 cm. széles karimájuk van, másik végén nincs, átmérőjük 6, 6·5 cm. a karimával együtt, a karima nélküli végnek átmérője pedig 4–4·5 cm, a belüregnek átmérője pedig 3·75 cm.

Ezen csöveket roppant sok pompeji vörösre festett falvakolattal keverten leltük, miből következtetni lehet, hogy régebben, tehát Apulum első elpusztítása előtt itt, vagy e helyhez közel egy ily

szinre festett és ezen melegvezető csövekkel ellátott szoba vagy terem volt.

Ezen csövekből körülbelül 15 épet találtunk, legalább 20 kevésbé csonkítottat és 40--50 erősebben összetörtet.

III. Falba épített melegvezető téglák.

A XLVII számmal jelölt helyiségben, az *f. f.* betűvel jelölt padozat alatti csatorna közelében levő nyugati falban beépítve két nagy négyszögű téglát leltünk, melyeknek négy szögletén lábforma kiemelkedései valának.

Ezen téglák úgy voltak a köfalhoz illesztve, hogy a lábak a fal felé és a téglák sima lapja a szoba belseje felé voltak fordítva. A kiálló lábak miatt a kőfal és a téglák közt hézag támadt, melyen a *f. f.* kanálisból a melegített levegő feljuthatott az egész szobafalak területe mögé s így a szobát minden oldalról meglehetősen egyforma meleggel láthatta el. Az ugynevezett Meiszner-féle fűtés manapság innen vehette természetes alapját; mert ezen kérdéses helyiség (szoba) mind négy fala ilyenmű téglákkal lehetett burkolva és ily uton összekötve a melegvezető csatornával.

Ezen lábas téglák oldalhossza 42×50 cm., tehát területe $2100 \square$ cm, vastagsága 3 cm. A téglának a szoba belseje felé fordított sima lapja finom vakolat réteggel van ellátva, mely a fal belszinét képezte és egyszersmind az összeállított téglák közt levő hasadékokat eltakarta.

Az LII. és LIV számokkal jelölt helyiségek kitarásánál ilyen téglákról letört láboknak egész gyűjteményét leltük. A jellemzőb-
bekből körülbelül 12–20 félélt áthelyeztem muzeumunkba. Ezen téglákon, melyeknek több tört darabját is találtuk, rendszeren a XIII legio egyszerű bélyege szemlélhető.

Ilyen lábas téglák a Bruckenthali muzeumban is vannak, hol látogatásom alkalmával a többi, becses tárgyak közt egy ilyen letört lábat is láttam az üvegszokrényben gondosan elhelyezve(!) Nálunk kosárszámra voltak a földben. A magyar nemzeti muzeumban, vagy az Erdélyi muzeumban, nem emlékszem most rá pontosan, de a kettő közül az egyikben, nem láttam ilyen lábas téglát.*)

*) Czészerü volna a muzeumok közt a csereviszonyt életbe léptetni.

IV. Padozat részek.

Helyeműt az idén keveset találtunk Az LII számmal jelölt helyiség egyszerű, bélyegtelen téglával volt padolva: az LIV számú helyiség kitarása alkalmával számos hatszögű téglamozaikdarabot leltünk. Piskóta alaknak az idén feltárt területen csak ritkán, eltévedve itt—ott fordultak elő. Az LV. számmal jelölt helyiség, mely másodkori építésből származhatott, a padozat márványlapokkal volt burkolva, két táblát eredeti fekvésben találtunk.

Az Aquineumi muzeumban éppen olyan alakú nyolcszögű és hozzá tartozó négyszögű téglamozaik darabokat láttam, mint a minőket mi itt a III. számmal jelölt nyolcszögű teremnek padozatát képezőket az első ásatási cyclusban találtunk, csak azon különbséggel hogy az Aquineumbeliek mind két alakban csak pirosak, míg nálunk a nyolcszögű darabok pirosak, és az azok közé zárt négyszögűek fekete színűek. Az uteni padozat tehát sokkal esinosabb és szebb kinézésű volt, mint amaz Aquineumban.

V. Színes falvakolat töredékek.

Az idén is, a már említett pompeji vörös vakolaton kívül, még igen tarkaszínűeket meglehetősen mennyiségben, de legtöbbször apróbbra tört darabokban leltünk. Van muzeumunkban már 14 - 16 szekrénykébe való A szebbeket üveges fedelű szekrénykében helyeztük el.

VI. Edények és üvegtermékek.

Edénytöredékeket az idén is kosárszámmal vittünk muzeumunkba; a kiválogatás, összeillesztés (mennyire lehet) és rendezés majd azután megtörténhetik.

Csupán csak egy majdnem egészen ép, esinos alaku, három füllel ellátott agyag korsót, több sótartóhoz hasonló agyagedénykét, két hata'vas amphora felső részét, nagyobb tál és tányérrészeket s végre egy nagyobb és két kisebb craternek töredékét találtuk. Ezekhez járult még kőből faragott füllel ellátott két nagyobb tálforma edény.

Üvegédényeknek kisebb töredékeit és üvegtáblácska darabokat meglehetősen mennyiségben mindenütt találtunk.

VII. Bronztárgyak.

Egy esinos fibulát, melynek csak a tüje hiányzik, két kisebb karikát és néhány igénytelenebb töredéket leltünk.

VIII. Vas, olom, ón és réztárgyak.

Az idén, kevés szegeken kívül, nem találtunk semmit sem.

IX. Csontból való tárgyak.

A különböző helyiségekben körülbelül 20 drb. csontbajtú töredéket leltünk, nevezetesen a XLI. XLII. XIV XLIX. L. LI. LIII. és LV. számmal jelölt helyiségben

X. Lámpák.

Az idén egy kis, csinos, szép kivitelű, épállapotu mécesest a XLVII számmal jelölt helyiségben levő *e. e. e.* betűs csatornában leltünk; egy egyszerűbbet találtunk az L számu helyiségben, egy füles mécesdarabot és több kisebb nagyobb töredéket pedig az LIV számu helyen.

XI. Pénzek.

Az idén Philippus, Antoninus Pius és Severus féle ezüst és néhány még meg nem határozott bronzpénzdarabot leltünk nevezetesen a XLII. XLIX LI. és LV. számokkal jelölt területeken.

XII. Kőfaragó munkák.

Az LI. *b.*-vel jelölt helyiség aláépitményben beépítve, 1-15 méternyi mélységben igen szép, nyolczszögű oszlopfjere bukkanunk, mely tojásdad és gyöngyalaku diszitménnyel van ellátva. Ezenkívül még néhány darab párkánydiszitményt is találtunk szabadon a földben. Ezen kőmunkák mind homokkőből készültek.

* * *

Midőn a IV. és V. cyclusokban folytatott ásátásainkról szóló jelentésemet bezárom, néhány szóban ismételtlen megemlékezni óhajtok arról, hogy társulatunk életrevalóságát és létjogosultságát épen ezen ásátásaink eredményei által elegendően bebizonyítja az ill-tekés szakkörök kiválóbb képviselői előtt.

Igen kedvező körülménynak tekintheő és ásátásaink folytatására jótékony hatással bír főkép az is, hogy legutóbbi tanulmányútam alkalmával dr. Kuzsinszky Bálint és Reiner Zsigmond urak által vezetve, sok tapasztalatra tettem szert, sokat tanulhattam mit társulatunk hasznára fogok fordítani.

Budapesten való tartózkodásom alatt főkép Reiner Zsigmond, társulatunk örökös alapító tagja, kedves barátom legjobb alkalmat nyújtott nekem ugy az aquineumi ásátásoknak másodszeri megfe-

kintésére, valamint sok más élvezetes látni valóra is, mit hálás köszönettel felemlíteni tartozom, ez elmulaszthatlan kötelességem.

A létesítendő Apulumi muzeumról is cseréltünk egy-két eszűt, de a mostani körülmények még kevés reményt nyújtanak, a társulati választmány által tervbe vett muzeum-építés valószínűsítésére.

Végre felkérem a szaktudós urakat, kik szerény munkámat figyelemre méltatják, hogy tekintsék az évkönyveinkben közzétett soraimat épen csak annak, a mik azok lenni akarnak, t. i. jelentésnek és nem szakmunkának, mert az eddigelé összegyűjtött s még összegyűjtendő anyagból csak később, több idő és bővebb tapasztalás után szándékozom — ha lehetséges lesz — ilynemű munkát készíteni, s ezzel valeté!

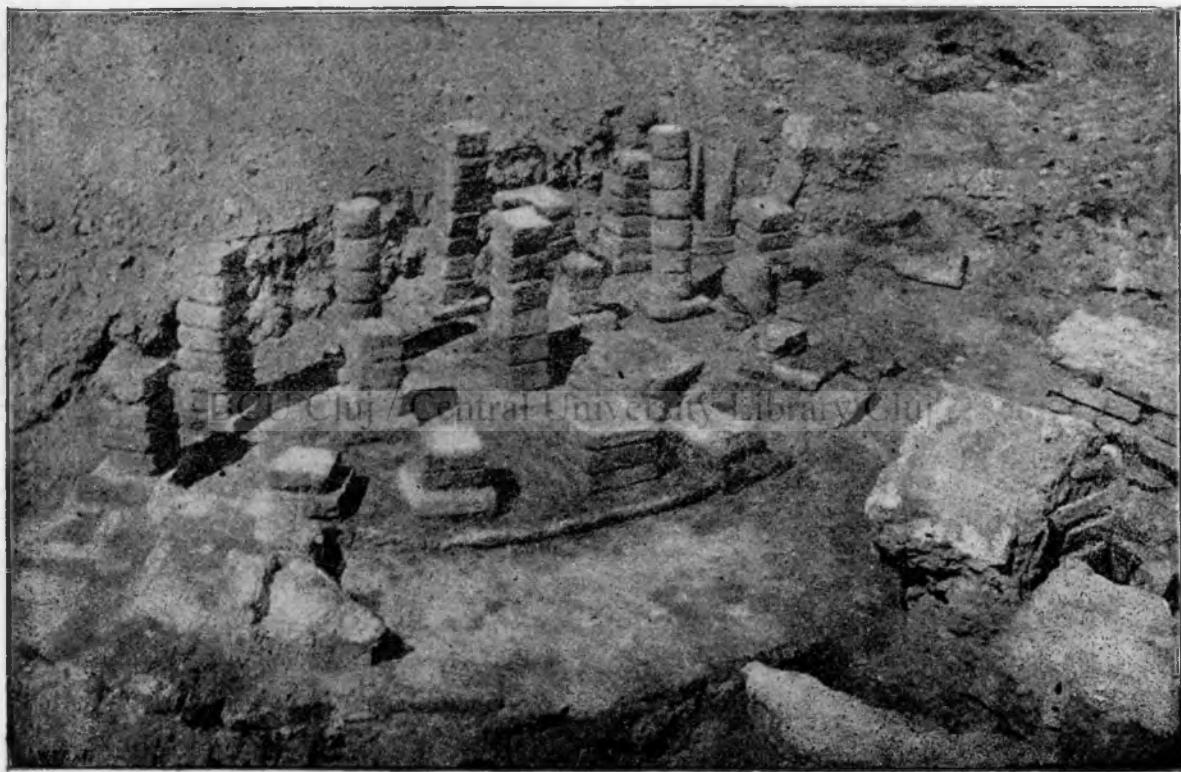

Apulumí maradványok. (1892—1894-ből, nyugatról nézve). Fényk. Dr. Cs. B.

1. tábla. 1894.

BCU Cluj * Biblioteka Roş. Şiint. Univ. Hunz. Cluj

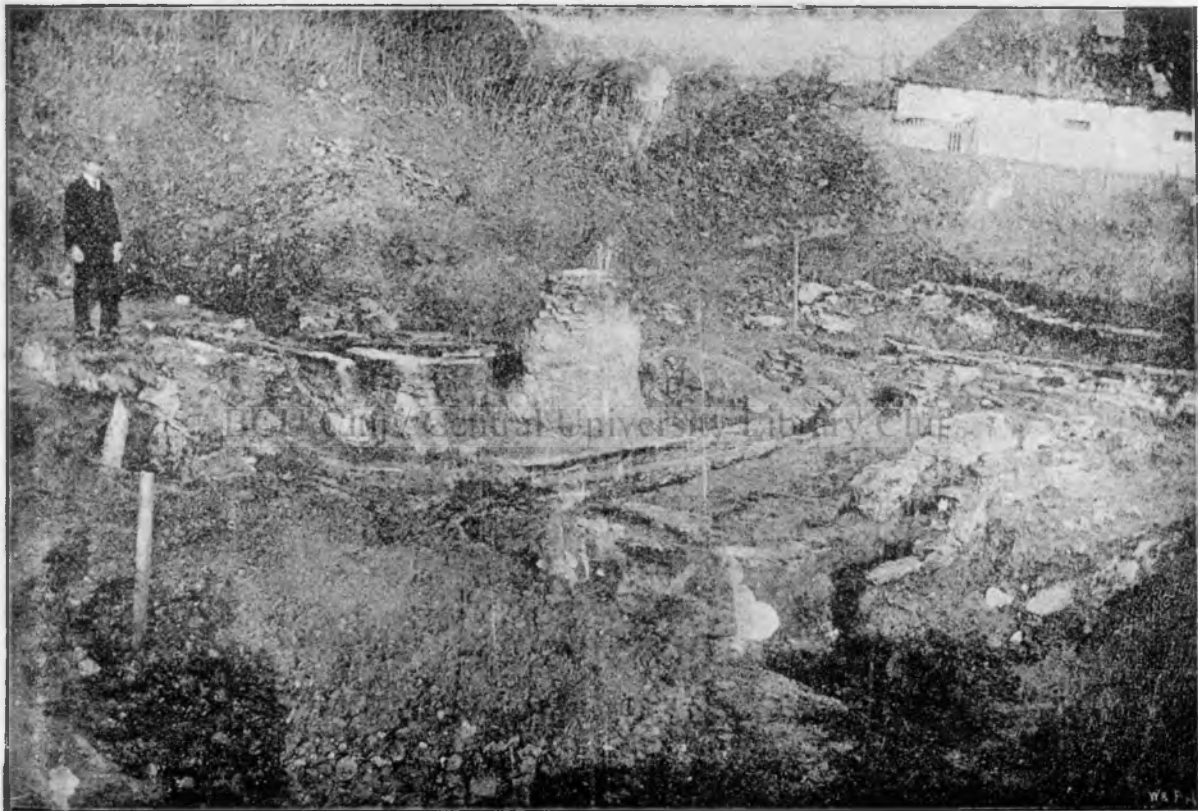

Apulumi maradványok (1891-ből, Délkeletről nézve). Fényk. St. Ö.

II. tábla. 1894.

BCU Cluj National University Library Cluj

Apulumi maradványok (1893—1894-ből, Délnyugatról nézve). Fényk. Dr. Cs. B.

III. tábla. 1894. ■

BCU Cluj / Babeş-Bolyai University Library Cluj

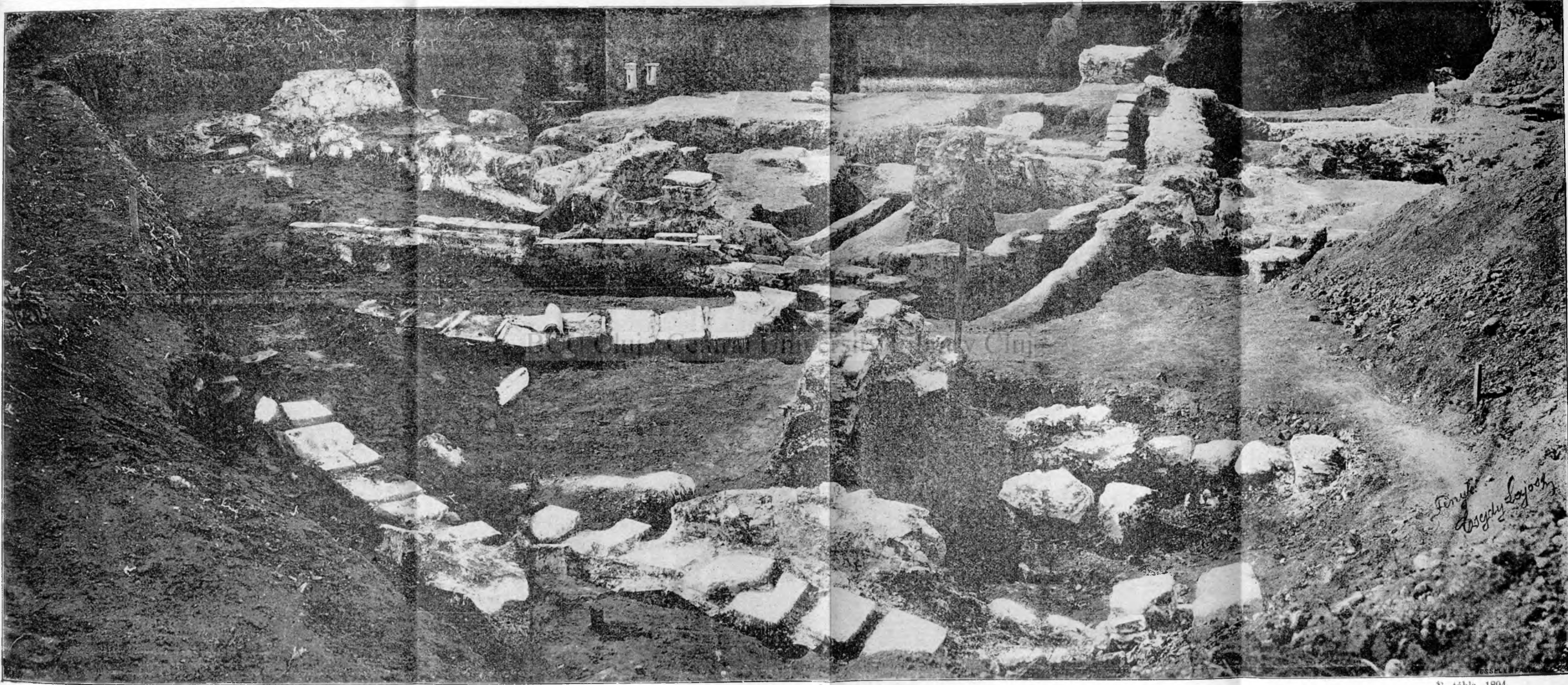

Apulumi maradványok (1891—1892-ből, északkeletről nézve) Fénykép. St. Ö.

IV. tábla. 1894

BCU Cluj / C. U. Cluj / Library Cluj

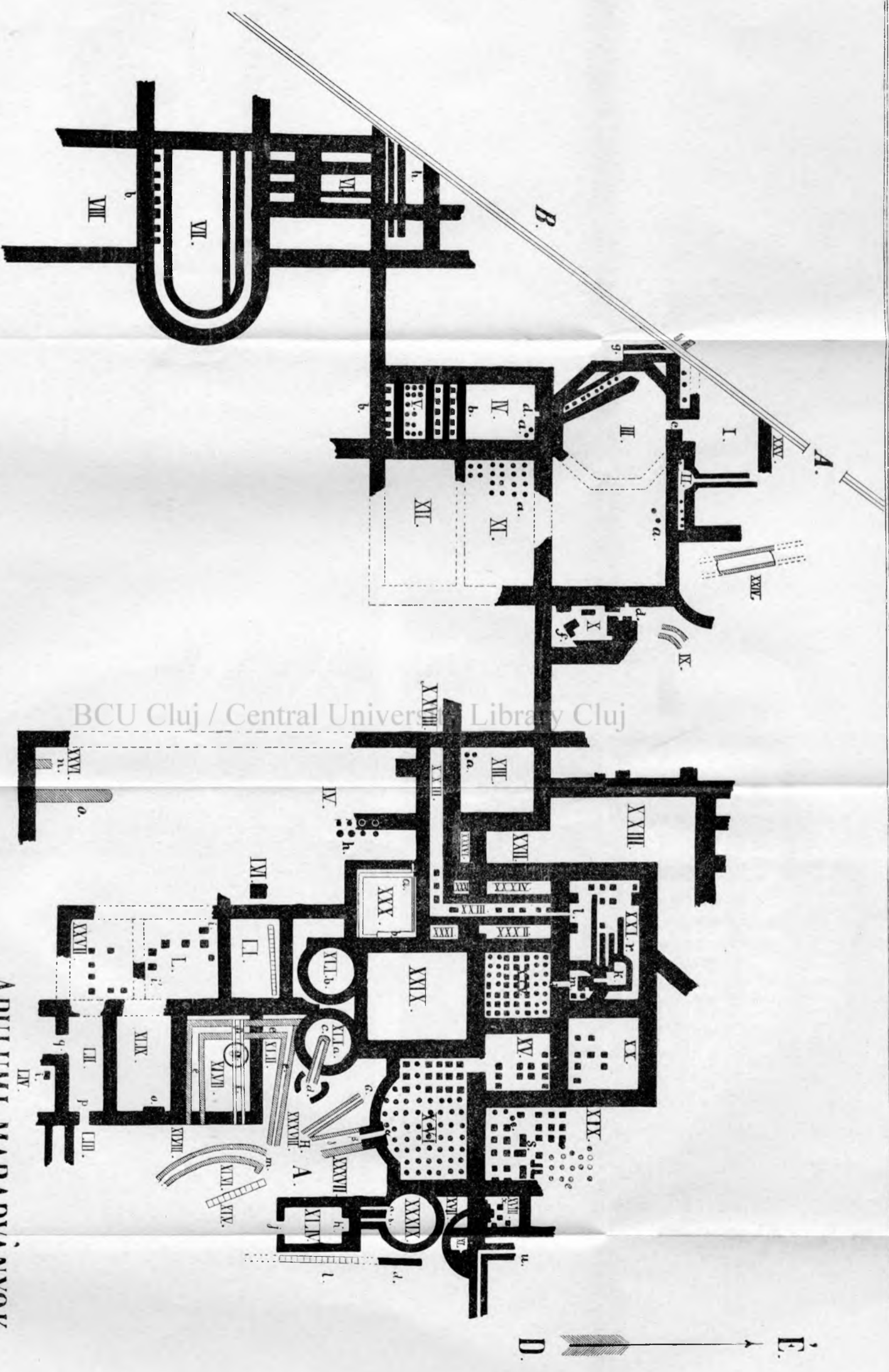

Apulmi maradványok.

(Az 1892-1894-ben kitért rész, északkeletről nézve.)

Fénykép
László Szejdel
V. tábla. 1894.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

APULUMI MARADVÁNYOK

Az 1888. december 1-étől az 1894. március 5-ig tartó csempei júzdó alajásfalai ártó.

Kelemence és igazgatója
Dr. Csoma Dezsa